

CONTRIBUȚIE LA BIOGRAFIA CRONICARULUI BIHOREAN IOAN SZALÁRDI (cca. 1617—1666)

DE
LIVIU BORCEA

Ioan Szalárdi (cca. 1617—1666) face trecerea de la istoriografia transilvăneană în limba maghiară bazată pe tradiții umaniste la memorialistica barocă ce se naștea aici pe la mijlocul secolului al XVII-lea. În a sa *Cronică maghiară de jale*, redactată după căderea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea și Ioan Kemény, folosește izvoare documentare de mîna întîii pentru epoca lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I, precum și pentru perioada următoare, accesibile cronicarului prin funcția deținută: arhivar al capitlului din Alba-Iulia, apoi „secretarius” al principelui Gheorghe Rákóczi I.

Despre viața și activitatea lui Ioan Szalárdi avem date relativ puține, ele limitîndu-se la ceea ce vorbește el despre sine, cu destulă modestie, în paginile cronicii și apoi corespondența sa și cu referire la el.

Dacă despre cronică s-au încercat cîteva considerații disparate în literatura de specialitate din secolul trecut, corespondența purtată de cronicar nu a fost supusă studiului. Deși scrisorile lui Szalárdi au fost publicate¹, ele nu au fost folosite nici în redactarea biografiei cronicarului (cu excepția lui Horváth Detre² care însă nu cunoștea toate

¹ Corespondența lui Szalárdi cu Mihail Teleki a fost publicată de I. Koncz, Szalárdi János kiadatlan levelei és reá vonatkozó apró adatok (Scrisorile inedite ale lui Ioan Szalárdi și cîteva date mărunte cu privire la ele), în „Irodalomtörténeti Közlemények”, vol. IX, 1899, pp. 83—101, 211—228, 335—346; Szilágyi S., *Szalárdi János Siralmas krónikájának történetéhez* (Cu privire la Cronica de jale a lui Ioan Szalárdi), în „Figyelő”, sub redacția lui Abafi Lajos, vol. VIII (1879), pp. 256—263; Gergely S., *Teleki Mihály levelezése* (Corespondența lui Mihail Teleki) vol. III., (1664—1666) Bdp., 1907, pp. 84—86, 129—131, 170—173, 184—187, 188—191, 192—194, 214—218, 222—224, 240—242, 257.; Kemény I. *Szalárdi János a történész* (Ioan Szalárdi, istoricul), în „Uj Magyar Muzeum”, vol. I., 1855, pp. 233—250; Szabó K. *Szalárdi életéhez*, (Cu privire la viața lui Szalárdi), în „Történelmi Tár”, 1880, pp. 414—415.

² Horváth D., *Szalárdi János és Siralmas krónikája* (Ioan Szalárdi și Cronica sa de jale), în „Századok”, nr. 1—6, 1923, pp. 94—122.

scrisorile și a cărui interpretare este pe alocuri tendențioasă) și nici în încercarea de a contura un portret spiritual al cronicarului.

Ioan Szalárdi s-a născut aproximativ în anul 1617, probabil în localitatea Sălard din comitatul Bihor deoarece părinții săi domiciliau aici în 1636. Aici îi vizitează învoit fiind de principele Rákóczi: „... în zorii aceluși 7 octombrie (1636 — n.n.) pornind de la Bratca spre a-și vedea părinții, anume la Sălard, de la Aleșd trecînd prin lunga vale semănată de satele românești dese... spre Siniob și Adrian...”³.

Cine au fost părinții săi, originea socială a cronicarului nu este cunoscută. Un frate al său, Francisc Szalárdi, amintit de cronicar ca participant la apărarea cetății Oradea la 1660, era fierar de meserie⁴, ceea ce poate fi un indiciu asupra originii modeste a lui Ioan Szalárdi.

Mai tîrziu cronicarul este amintit în unele documente ca fiind nobil⁵, acest titlu l-a obținut însă la curtea rakoștilor. Un document îl atestă ca fiind nobil „donatarius” și nu „armalis”, ceea ce constituie o dovadă în plus asupra originii sale modeste⁶.

Despre anii de tinerețe, studiile lui Szalárdi, nu s-au păstrat aproape nici un fel de informații. Unul din actele de danie ale principelui Rákóczi ne informează că ultimele studii, cele superioare, cronicarul le-a terminat în străinătate, ca unul ce avea o deosebită atracție față de științe⁷. Szalárdi însă, foarte zgîrcit în informațiile ce se referă la propria persoană, nu ne-a lăsat nici un rînd despre această parte a vieții sale, astfel că nu se poate ști sigur unde a studiat. Jurnalul lui Gabriel Haller, la 14 aprilie 1635, scrie: „Leyda (...) Am luat cei 180 de galbeni pe care înălțimea sa principele i-a trimis prin domnul Sza-

³ Titlul complet al cronicii este: *Síralmás magyar krónikának kilenc könyvet melyeket a következő posteritásnak megintetésekre és oktatásokra tulajdon nyelvünkön egybeszedetett és megirt Szalárdi János 1662-ik esztendőben* (Cronica maghiară de jale în nouă cărți, culese și scrise pentru povățuirea și învățătura posterității în propria noastră limbă de Ioan Szalárdi în anul 1662), Pesta, f. tip., 1853, în-4°, col. 119.; este vorba de ziua următoare de după bătălia de la Salonta a oștilor lui Gh. Rákóczi I cu pașa de la Buda. Este fără îndoială greșită afirmația lui Iosif Kemény care susține că e vorba de un Sălard din comitatul Sătmar. Copistul care a scris pe prima pagină a ms.-ului ce a ajuns pe la 1773 în posesia lui Daniel Sülyei, a greșit necunoscînd, probabil, topografia locului (Kemény, *Szalárdi János a történeész*, pp. 234—235; de la el preia greșit și Szinnyei, *Magyar írók*, vol. XII; nu este de acord cu ei nici Herepei, *Szalárdi János halála ideje...*, în „Erdélyi Múzeum”, 1939, pp. 294—295.)

⁴ *Síralmas magyar krónikának...* (în continuare prescurtat: *Cronica* col. 539: „Francisc Szalárdi hodnog plătit, fierar”, vezi despre el și la Herepei, *Op. cit.*, p. 294.

⁵ Actul de danie al lui Gheorghe Rákóczi I din 6 ian. 1646 la Kemény, *Szalárdi János a történeész*, pp. 235—238; Idem, *Honi régi kéziratokat tárgyzó levelek*, în „Nemzeti Társalkodó”, nr. 20, 1840, p. 154.

⁶ Horváth D., *Op. cit.*, p. 95, afirmă existența unui document pe care nu l-am putut identifica.

⁷ Cf. nota nr. 5.

lárdi⁸. Iosif Kemény a tras concluzia că acest Szalárdi este cronicarul care cu siguranță a și studiat aici⁹.

Cercetîndu-se matricolele universității din Leyda, la sfîrșitul secolului trecut, s-a constatat însă că la 21 mai 1635, nu Ioan Szalárdi era înscris aici ci Mihai Szalárdi¹⁰.

Informațiile din această perioadă sînt destul de contradictorii. În cronică autorul scrie că de tînăr, din 1634, a început a fi dus la curtea lui Gheorghe Rákóczi I, iar în post-scriptumul scrisorii din 30 ianuarie 1666 adresată protectorului său, Mihail Teleki, mărturisește că „sărmanul bătrînul nostru domn Rákóczi ducîndu-mă în 1633 în casa lui, atît de tînăr eram, încît atunci începea a-mi miji mustața”¹¹. Dacă a fost dus la curtea principelui în 1633 sau 1634, el nu mai putea fi la studii în 1635 decît doar în vreo solie, trimis de principe.

În 1634, Gheorghe Rákóczi I îl introduce la curtea sa din Alba Iulia ca arhivar, timpuri de care Szalárdi își aduce aminte cu nostalgie notînd în cronică modest, vorbind despre sine la persoana a treia: „Unde păstrătorul său (al principelui — n.n.), Ioan Szalárdi, pe care încă din tinerețe, din 1634, l-a luat la casa lui, avu destule griji, stînd acolo pînă seara, rînduind scrisorie adunate aici și toate scrisorile tainice acolo făcîndu-le sau punînd să le facă și la cîte o scrisoare mai grabnică poruncind de la masa lui să i se ducă de mîncare și băutură”¹². La 10 mai 1638 nu mai era arhivar ci lucra în exclusivitate pentru principe¹³.

Totuși, oficial, abia la 6 ianuarie 1646, principele îl numi secretarul său¹⁴, probabil deoarece acum se stinge din viață fostul său secretar, Mihail Uzoni. Gheorghe Rákóczi I într-o scrisoare adresată primarului Brașovului, îi poruncește acestuia ca din averea lui Uzoni să se plătească datoria pe care răposatul o avea față de Szalárdi¹⁵. Situația materială a cronicarului ajunsese deosebit de înfloritoare în această perioadă. În luna august a aceluiaș an, principele, în schimbul serviciului credincios îi donează lui și soției sale, Susana Békés, în

⁸ *Jurnalul* lui Gabriel Haller publicat de Szabó K., în „Erdélyi Történelmi Adatok”, vol. IV, p. 26.

⁹ Kemény, *Szalárdi János a történész*, p. 236.

¹⁰ *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, vol. XVI, p. 208, apud Herepei, *Op. cit.*, p. 295.

¹¹ Scrisoarea este publicată de Koncz, *Szalárdi János kiadatlan levelei...*, pp. 335—338.

¹² *Cronica*, col. 244.

¹³ Beke A., *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott* (Arhiva capitlului Transilvaniei din Alba-Iulia), în „Tört. Tár”, 1895, p. 427.

¹⁴ Kemény I., *Op. cit.*, pp. 235—238.

¹⁵ Scrisoarea lui Gheorghe Rákóczi I către primarul Brașovului la 24 ian. 1646, publicată de Mikó S., *I. Rákóczi György levelezése a brassai biróval* (Corespondența lui Gheorghe Rákóczi I cu primarul Brașovului), în „Tört. Tár”, 1893, pp. 513—514.

schimbul sumei de 1 919 florini, moșia fiscului, satul Saca de lângă Beiuș, comitatul Bișor¹⁶.

La 15 aprilie, 10 mai și 5 august 1647, Szalárdi semnează trei scrisori ale principelui însă în calitate de „vice-secretarius”¹⁷. Nu se știe ce a intervenit în raporturile dintre cronicar și Rákóczi. Cu singurul ranță că Szalárdi a nemulțumit cu ceva pe stăpînul său dar păstrează tăcere asupra acestui fapt. Mult mai tirziu, spre sfîrșitul vieții, scriind lui Mihail Teleki, consilierul principelui Mihail Apafi, își amintea că atît de conștiincios și-a slujit stăpînul încît acesta „...mai mult decît o dată nici mincinos nu m-a făcut”¹⁸.

Moartea lui Gheorghe Rákóczi I, survenită la 11 oct. 1648 și instalarea fiului acestuia ca principe aduce schimbări importante în viața cronicarului. Gheorghe Rákóczi al II-lea renunță la serviciile sale iar Szalárdi părăsește cetatea de scan a Transilvaniei, Alba-Iulia, și se stabilește mai aproape de locurile natale, la Oradea, unde lucrează un timp la capîtlul din oraș, copiind și legalizînd acte. Din cronică rezultă că aici Szalárdi avea funcția de notar al locului de adevărire (a hiteles hely jegyzője)¹⁹.

Din această perioadă informațiile despre el sînt destul de rare: nu poartă corespondență, nu are nevoie de ajutorul nimănui deoarece este destul de bogat. Posesiunile ce le are de la răposatul principe îi asigură o existență mulțumitoare, lui și familiei sale. La 16 oct. 1653, cronicarul eliberează o chitanță lui Ioan Váradi, prin care recunoaște că a primit suma de 20 de florini ce i se cuveneau în calitatea sa de „asesor al comitatului” (vármegyeyi assessorságomra), sumă trimisă prin fratele său mai mic, Francisc Szalárdi²⁰. În aprilie 1655 este invitatul lui Francisc Sebesi, fișpanul comitatului Zărând, la logodna fiicei acestuia cu nobilul orădean Francisc Komáromi, în localitatea Bulgăreni. Oaspeții casei au fost: „Ioan Szalárdi de la Oradea și locuitor acolo, cu care stăpînul casei a legat acum și o prietenie intimă și Ștefan Tisza, proprietar din Beiușul Bihorului” ca însoțitori ai lui Francisc Komáromi. În aceeași zi, Sebesi primește o scrisoare de la principele Transilvaniei prin care îl delegă să meargă la pașa de la Buda. La 13 aprilie Sebesi porni de acasă și sosi la Oradea întorcîndu-i lui

¹⁶ Vezi documentul emis de cancelaria lui Gh. Rákóczi I la 18 aug. 1646, publicat de Kovács I., *Adalékok Szalárdi János életrajzához* (Contribuții la biografia lui Ioan Szalárdi), în „Genealógiai Füzetek”, vol. IV, 1906, pp. 97—98; vezi și la Kemény I., *Op. cit.*, pp. 237—239.

¹⁷ Informația o dă Kemény I., *Ibidem*, p. 239; vezi și la Benkő I., *Transsylvania sive Magnus Transsylvaniae Principatus olim Dacia Mediteranea dictus*, Tom. II, Claudiopoli, 1834, p. 600 („...anno 1647 fuit Georgii Rákóczi principis vicesecretarius” — subl. n.)

¹⁸ Scrisoarea din 30 ian. 1666 publicată de Koncz, *Op. cit.*, pp. 335—338.

¹⁹ *Cronica*, col. 30.

²⁰ Koncz, *Ibidem*, p. 85.

Szalárdi vizita. La 6 mai cronicarul primea la masă pe Sebesi care se întorcea de la Buda²¹.

Un rol hotărâtor avu asupra vieții lui Ioan Szalárdi campania întreprinsă de Gheorghe Rákóczi al II-lea, în 1657 pentru ocuparea tronului Poloniei, campanie care, atrăgând mînia Porții a atras pierderea scaunului princiar al Transilvaniei, la 2 noiembrie 1657 fiind proclamat principe Francisc Rhédei. Acesta însă era un om slab, fără trecere în rîndul nobilimii, care nu reuși să determine orașele să depună jurămîntul de credință față de el. Rákóczi strînsese în jurul său toate comitatele din Partium în frunte cu cetatea Oradea, al cărui căpitan era acum Francisc Gyulai, și așa zisele orașe ale haiducilor, dar totul era zadarnic deoarece fostul principe căzuse în dizgrația Porții otomane. În ianuarie 1658 dieta întrunită la Mediaș a ales ca principe pe Francisc Rhédei acesta fiind sprijinit de o parte a nobilimii filoturce care nu dorea o intervenție militară a acestora în Transilvania. Turcii puseră însă condiția recunoașterii: cedarea Ineului. Acesta dădu curaj lui Rákóczi care asigură în primul rînd Ineul că dacă îl recunoaște ca principe, nu-l va ceda turcilor, înaintă spre Mediașul în care lucrările dietei erau în toi și la 24 ian. 1658 fu recunoscut din nou ca principe²².

În 1659, Szalárdi mărturisește că a avut parte de zile grele la Oradea. El scrie că a fost arestat de căpitanul Francisc Gyulai, împreună cu mai multe „persoane nevinovate” și au fost închiși trei luni deoarece au refuzat să jure credință lui Rákóczi care reocupase scaunul princiar²³.

Aceasta s-a întîmplat după 13 octombrie deoarece la această dată Rákóczi scria lui Francisc Gyulai cerîndu-i ca „luîndu-l lîngă sine pe domnul meu Szalárdi, să ia jurămîntul comitatului Bihor”²⁴. Scrisoarea aceasta n-a găsit însă ecoul scontat la cronicar. Acesta își dădea seama de pericolul ce-l reprezenta pentru Oradea și pentru întregul comitat al Bihorului, reinstaurarea unui principe mazilit de Poartă. Căpitanul cetății Oradea s-a purtat rău cu Szalárdi cu atît mai mult cu cît lui i se atribuia foaia volantă scrisă împotriva lui Rákóczi în numele „țării”²⁵.

Acest protest al cronicarului nu este ceva spontan, este ecoul întregii sale atitudini reflectată atît în cronică cît și în corespondență:

²¹ Idem, *Ibidem*. Vezi fragmentul respectiv din *Jurnalul* lui Francisc Sebesi publicat de Szilágyi S., *Okmánytár II. Rákóczi György diplomacziái összeköttetéseihez* (Colecție de documente cu privire la legăturile diplomatice ale lui Gheorghe Rákóczi al II-lea), Bdp., 1874, p. 169.

²² Cu privire la această perioadă vezi: *Istoria României*, vol. III, (tratat), pp. 188—189, 220—225; Pascu St., *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, pp. 138—139; Szilágyi S., *Erdélyország története*, vol. II., pp. 268—286.

²³ *Cronica*, col. 482.

²⁴ Gergely S., *II. Rákóczi György küzdelmei történetéhez* (Cu privire la istoria strădaniilor lui Gheorghe Rákóczi II), în „Tört. Tár”, 1893, p. 338.

²⁵ *Cronica*, col. 483.

ură față de turci dar rezistență pasivă față de încercările acestora de a extinde. Adept convins al abilei politici a bătrînului Rakóczi, Szalárdi nu a fost de acord nici un moment cu modul de a conduce țara a fiului acestuia, Gheorghe Rákóczi al II-lea, cu pretențiile ambițioase ale acestuia. Nnicicînd însă n-a făcut-o atît de deschis ca în toamna anului 1659 într-un oraș credincios acestuia.

În timpul asediului Oradiei de către turci, în 1660, Szalárdi a participat activ la apărarea cetății în care acum avea o funcție importantă²⁶. Petiția scrisă mai tîrziu, în mai 1665, de către Szalárdi și adresată stărilor Transilvaniei evocă aceste momente, rolul pe care cronicarul l-a avut în acea vreme. Căpitanul cetății îi încredințează misiunea de a supraveghea oastea. Este primul care depune jurămîntul de a face totul pentru apărarea cetății și, la rîndul său, ziua și noaptea primește jurămîntul orășenilor. Împreună cu Martin Boldvai, viceșpanul comitatului Bihor, face parte din statul major compus din opt persoane, acreditat pe lîngă subcăpitanul Martin Balog pentru asediul cetății. Lui îi revine apărarea bastonului Roșu. În timpul asediului nu s-a gîndit la „afurisitele picioare“, ci s-a străduit să rețină poporul în cetate²⁷.

A participat de asemenea la alcătuirea punctelor de capitulare a Oradiei pe care el însuși le-a dictat în prezența lui Matei Balog, preotului Andrei Káilai, ca unul ce avea experiență în redactarea actelor militare²⁸. Înainte de a părăsi cetatea care s-a predat, mărturisește că „...și eu, după calitatea micii mele averi, o bună parte a micii ei valori — împreună cu comitatul nostru am dat-o în contribuția de război“²⁹. A fost însărcinat și cu strîngerea unei părți a banilor, deoarece el a predat suma de 26 434 de florini, strînși de el, lui Martin Boldvai. Actul de capitulare al Oradiei cu semnătura lui Ali-pașa de Buda care cuprindea garanțiile date de acesta orășenilor, a fost scos în sîn de cronicar din cetatea predată.³⁰ Aceste evenimente, pierderea întregii sale averi care a nimerit în mîna turcilor, vor avea urmări importante în viața și activitatea cronicarului. Desele referiri la acest moment al vieții sale în corespondența cu Teleki se datoresc nu numai dorinței de a-și sublinia meritele ci și puternicei impresii pe care evenimentul l-a produs asupra sa.

Ioan Szalárdi împreună cu refugiații din Oradea a plecat la Debrein și a rămas aici pînă la începutul lui aprilie 1664. Din 15 apr.

²⁶ *Cronica*, col. 538.

²⁷ Vezi „supplica“ lui Szalárdi adresată stărilor și ordinelor Transilvaniei în mai 1665, publicată de Koncz, *Op. cit.*, pp. 224—225.

²⁸ Idem, *Ibidem*. Vezi condițiile capitulării Oradiei, la 27 aug. 1660, la Koncz I., *Nagyvárad kapitulációja 1660-ban* (Capitularea Oradiei la 1660), în „Hadtörténelmi Közlemények“, 1892, V, pp. 390—394.

²⁹ Koncz, *Szalárdi János kiadatlan levelei...*, în „Irod. Közl.“, IX, 1899, p. 224.

³⁰ Vezi post-scriptumul scrisorii lui Szalárdi către Teleki, 24 apr. 1665 (Koncz, *Op. cit.*, p. 220).

1664, cronicarul scrie lui Mihail Teleki din Cluj³¹. Din perioada cît a stat la Debrețin s-au păstrat numai trei referiri la corespondența cronicarului. O scrisoare al cărei conținut nu-l cunoaștem deoarece nu s-a păstrat, datează din 7 iunie 1663³². La 18 febr. 1664, Szalárdi primește o scrisoare de la Ioan Bethlen, cronicarul, scrisă la Sinca Mare, prin care acesta îi confirmă primirea scrisorii trimisă lui și cea adresată principelui pe care a dat-o acestuia punînd și o vorbă bună în chestiunea publicării cronicii. Bethlen arată că principele este foarte ocupat și nu are timp să se ocupe de așa ceva iar fără ajutorul lui, nimeni nu poate face nimic. Îi lasă totuși speranța că poate într-un viitor apropiat se va putea da curs cererii sale. Cunoscător al situației din Transilvania și mai ales a „bunăvoinței” pe care Ioan Bethlen o putea nutri pentru publicarea cronicii sale, Szalárdi notează cîteva observații adresate lui Bethlen în care își manifestă scepticismul cu privire la publicarea în viitor a lucrării.³³

Totuși, acum trebuie să se fi realizat o înțelegere între principe și cronicar deoarece numai așa se explică reîntoarcerea lui în Transilvania. La 28 martie 1664, Ioan Szalárdi scrie la Sînpetru o scrisoare lui Mihail Teleki, a doua dintr-o corespondență din care astăzi ni s-au păstrat 24 de scrisori.

Ce l-a determinat pe Ioan Szilárdi să se adreseze tocmai consilierului principelui Mihai Apafi?

Din 1663, Mihail Teleki este primit la curtea lui Apafi care vedea în viitorul său consilier, un om care compensa lipsa calităților sale politice. În acest timp principele începea să manifeste simpatie, pentru o orientare spre habsburgi și omul cel mai indicat pentru a realiza acest lucru părea a fi Teleki care, în calitatea sa de mare căpitan al districtului Chioar, avusese legături și înainte cu împăratul de la Viena³⁴. Nu se poate stabili cu precizie dacă între Mihail Teleki și Szalárdi au existat legături înainte de 1660. Cert este că Teleki a fost omul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea și în această calitate i-a unit simpatia comună față de familia rakoștilor. După 1663, cînd Teleki trece în partida lui Apafi, relațiile dintre ei s-au păstrat, cu abilitatea sa cunoscută, consilierul lui Apafi reușind să-i promită publicarea cronicii dar, în realitate nefăcînd nimic concret în acest sens.

Începînd din februarie 1664, M. Teleki avînd împuternicirea lui Apafi, face mai multe drumuri la Satu-Mare unde încearcă să se înțeleagă cu cei doi împuterniciți ai curții vieneze: Kob, căpitanul gărzii germane din Satu-Mare și iezuitul Martin Kászonyi. Strădaniile lui Mihail Teleki, care au suferit un eșec total, au ținut pînă la mijlocul lui

³¹ Idem, *Ibidem*, pp. 89—90.

³² O amintește Szalárdi în scrisoarea din 21 iul. 1664 către M. Teleki (Gergely S., *Teleki Mihály levelezése*, vol. III., p. 189).

³³ Koncz, *Op. cit.*, p. 86.

³⁴ Cu privire la ascensiunea lui M. Teleki vezi: *Istoria României* (tratat), vol. III, pp. 224—225; Gergely S., *Op. cit.*, pp. I—XVII.

1665 și cu toate că scrisorile lui Teleki adresate lui Szalárdi nu s-au păstrat, se vede din răspunsurile cronicarului că marile probleme ce frământau țara ocupau și în aceste scrisori un loc de frunte.

Astfel în scrisoarea din 28 martie 1664, Szalárdi se declară adeptul unei alianțe cu Austria deoarece turcii nu s-au ținut de cuvânt atunci când, prin intermediul lui Ali-pașa, au promis reducerea tributului Transilvaniei³⁵.

La venirea sa în principat, Szalárdi a primit din partea principelui pe lângă slujba de la conventul din Cluj-Mănăstur³⁶, moșia de la Băgara, dar nu pentru multă vreme. În slujba sa de la convent, el copiază acte trebuincioase pentru diferiți nobili în schimbul cărora primea alimente³⁷. În scrisoarea din 14 iulie 1664 adresată lui Mihail Teleki se referă la o „supplicatio” scrisă împreună cu „tovarășii mei din convent”, adresată prințepelui, ca să li se plătească la timp „mica leafă”. „Nu se află nici o greutate în dorința noastră — continuă Szalárdi — numai ca micul salariu poruncit din mila Măriei sale să ne fie achitat de domnia șef și vice arendator și de Perceptorul comitatului Cluj, căci fără el, (fără salariu — n.n.) doamne, nimic nu ni se dă”³⁸. În scrisoarea scrisă câteva zile mai târziu, la 20 iulie, cronicarul îl roagă pe Teleki să-i reamintească principelui cererea de plată a salariului celor trei slujbași ai conventului³⁹. O duce destul de greu, așteptând să-și reprimească posesiunile și averea, promise în punctele de capitulare a Oradiei. Își aduce aminte cu nostalgie că la 30 august 1664 se împlinesc patru ani de la căderea Oradiei sub turci și că de atunci „locuitorii acelor părți hoinăresc și așteaptă să li se facă dreptate”⁴⁰.

Cu toate că situația sa materială era grea, Szalárdi găsește timpul și locul de a dialoga prin corespondență cu binefăcătorul său, M. Teleki, despre treburile țării. Din scrisorile lui Szalárdi către Teleki rezultă că acesta din urmă îl ținea la curent cu cele mai importante evenimente ale țării și, se pare, cu însăși misiunea sa de a realiza o înțelegere cu Viena. La mijlocul lui 1664 aceste tratative au început să bată pasul pe loc, curtea princiară transilvăneană începând să manifeste nemulțumiri față de activitatea favoritului lui Apafi. Se pare că Teleki a scris o scrisoare lui Szalárdi în care „își deschide inima”, ceea ce îl bucură pe cronicar. Răspunsul pe care Szalárdi îl dă lui Teleki la 21 iulie 1664, face dovada unei profunde cunoașteri a realității.

³⁵ Koncz, *Op. cit.*, pp. 87—88.

³⁶ Scrisoarea lui Szalárdi către M. Teleki, 5 iunie 1664 (Idem, *Ibidem*, pp. 93—95).

³⁷ Scrisoarea lui Mihail Árkosi de Altorja, 9 iul. 1664 (Kemény, *Op. cit.*, pp. 239—240) și scrisoarea din 14 iul. 1664 a lui Szalárdi către Teleki (Koncz, *Op. cit.*, pp. 95—97).

³⁸ Idem, *Ibidem*, p. 95.

³⁹ Idem, *Ibidem*, p. 211.

⁴⁰ Scrisoarea lui Szalárdi către M. Teleki, 30 aug. 1664 (Idem, *Ibidem*, pp. 215—216).

ților politice din Transilvania. Astfel, în primul rînd, cronicarul avertizează pe Teleki să fie „foarte atent ca uneltirile dușmanilor din vecini, de afară, să nu facă pagubă între domniile voastre”, iar în al doilea rînd, își exprimă mirarea că „antipatia nației germane împotriva nației noastre, dar mai ales împotriva religiei noastre evanghelice și creștine” nu a constatat-o el, Teleki, care trebuia s-o cunoască cel mai bine.

În aceeași scrisoare cronicarul se îndoiește de faptul că o înțelegere între „cele două nații mari”, imperiul otoman și cel habsburgic, ar aduce urmări pozitive pentru Transilvania.

Cronicarul constată o schimbare în atitudinea Porții otomane față de principatul Transilvaniei dar nu crede în sinceritatea bunelor intenții ale acesteia. În aceeași scrisoare cronicarul constată un început al decăderii puterii otomane și își exprimă credința că „...după umila mea părere... acum nici n-ar mai trebui asemenea uriașă cheltuială pentru o zdravănă pregătire de luptă ca pe vremea lui Bocskai, Bethlen sau a sărmanului nostru domn Rákóczi”. Opoziția o vede iarăși inutilă însă deoarece țara este epuizată, lipsesc „bravele cetăți de margine” și cronicarul conchide că: „... eu așa cred, în situația actuală nu atît tunul de aramă e necesar cît tunul de hîrtie...”, adică tratativele în locul forței⁴¹.

Situația sa destul de grea îl determină să se adreseze la începutul lui 1665, primarului Clujului cerîndu-i să nu-l priveze de beneficiile sale cu care ar putea să-și întrețină familia⁴². La 1 februarie, principele Apafi poruncește să i se respecte „preanobilului Ioan Szalárdi, capelan și, în acelaș timp, meșter plătitor” privilegiile acordate⁴³. Nu s-a făcut însă nimic în favoarea cronicarului deoarece, cîteva luni mai tîrziu, acesta se plînge lui Teleki că n-ar duce-o atît de greu dacă i s-ar plăti retribuțiile ce i se cuvin în urma funcțiilor de „plătitor” (casier) și de notar al conventului. Aflăm din această scrisoare că: „Mica leafă pentru slujba de capelan pe care a binevoit Măria sa cu milostivenie să ne-o poruncească, dacă la timpul ei s-ar fi dat și s-ar da și de acum în colo, bun ajutor ar fi pentru susținerea noastră. Dar cît am intervenit anul trecut, am cheltuit, ar fi prea mult ca în scris să îngreunez pe domnia ta. Pe domniile voastre dumnezeu să le binecuvinteze, frumos ați rînduit de unde să avem atît vin, grîu... dar pe acelea domnul administrator (praefectus) îndată cu totul le-a împiedecat și tulburat și stricat, deși anul a trecut cu 15 (ale lunii — n.n.) prezente dar din micul nostru salariu de 100 frt. bani în mîină, nici

⁴¹ Scrisoarea este publicată de Gergely, *Op. cit.*, pp. 188—191.

⁴² Scrisoarea lui Szalárdi către primarul orașului Cluj, 31 ian. 1665 (Szabó, *Op. cit.*, pp. 414—415; vezi și la Koncz, *Ibidem*, 223—224).

⁴³ Scrisoarea lui M. Apafi către „Prudentibus ac Circumspectis, Primario et Regio Judicibus coeterisque Iuratis civibus et Senatoribus Civitatis nostrae Kolosvár, Fidelibus nobis dilectus” (Szabó, *Op. cit.*, p. 415; vezi și la Koncz, *Ibidem*, pp. 223—224).

acum flor. 20; din grîul nostru cub. nro. 30, din vinul nostru urn. nro. 106 nu ni s-a dat!" La această scrisoare cronicarul atașează și o „supplica” rugîndu-l pe Teleki s-o înainteze principelui și în care cere în numele său și a nobililor refugiați din Oradea în Transilvania, ușurarea vieții lor.

Survenind la ocuparea Oradiei de către turci o înțelegere între vizirul Ali și nobilimea din cetate, li s-a promis acestora că-și vor putea păstra averile și moșiile lor. Szalárdi se plînge că nu sînt lăsați să-și ia partea „ce li se cuvine” de la iobagii lor deoarece turcii nu-i lasă pe aceștia să plătească. Căroră chiar dacă li se lasă zeciuiala, cel puțin nona să fie obligați a o preda nobililor. Ali- pașa s-a jurat atunci pe tot ce e mai sfînt și dacă nu se țin de promisiune „să nu începă dumnezeu a bate marele neam al turcilor”, încheie cronicarul⁴⁴.

În mai 1665, o nouă „supplica” intitulată *Ad universos dominos, Dominos inclitos status et Ordines trium Nationum regni Transilvaniae, et Partium Hungariae, eidem annexarum Iohannis Szalárdi humilima supplicatio*, era menită să intervină în favoarea emigranților bihoreni în fața dietei. Rezoluția dietei e ștearsă iar dedesubt, probabil principele Apafi a scris: „Dacă de undeva vom găsi vreo moșie, bucu-roși vom satisface. 26 mai 1665.”⁴⁵

Ceva mai tîrziu, în iunie 1665, o nouă „supplica” adresată de data aceasta direct principelui rămîne și ea fără nici un rezultat. Se plînge că prin intermediul lui Teleki i-a donat satul Băgara dar i s-a luat și astfel „nenorocita-mi viață în cele mai grele lipsuri și mari nevoi se zbate”. Pe verso, principele a notat lapidar: „Să aștepte. 28 iunie 1665.”⁴⁶ Totuși în virtutea ordinului din 10 sept. 1665, cronicarul este numit perceptor al dării pentru oaste.⁴⁷ Această slujbă nu era însă prea indicată pentru cronicarul bolnav. În baza noii sale funcții, Szalárdi aduna de la perceptorii „parțiali”: „darea de 5 forinți, trigesima de la Turnu-Roșu, toate veniturile ce provin de dincolo de Gherla și impozitul țării” și acestea „le varsă gărzilor din Șimleu și Bologa.”⁴⁸ Totuși, Szalárdi îi mulțumește la sfîrșitul lunii septembrie lui Teleki, bucurîndu-se că acesta nu l-a uitat.⁴⁹

În corespondența lui Szalárdi cu Teleki vor precumpăni de acum informațiile cu caracter de serviciu, acestuia trebuind să-i dea rapoarte periodice despre munca sa. Relațiile dintre cronicar și Teleki sînt umbrite o perioadă și pricina pare a fi scrisoarea lui Szalárdi adresată principelui Apafi, în care acesta face cîteva propuneri privind o nouă

⁴⁴ Scrisoarea lui Szalárdi către M. Teleki, 24 apr. 1665 (Koncz, *Ibidem*, 219—221; „Supplica”, pp. 221—222).

⁴⁵ Koncz, *Op. cit.*, pp. 224—225.

⁴⁶ *Idem*, *Ibidem*, pp. 225—226.

⁴⁷ Vezi ordinul în *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, vol. XIV, p. 140.

⁴⁸ Horváth D., *Op. cit.*, p. 100.

⁴⁹ Scrisoarea lui Szalárdi către M. Teleki, 29 sept. 1665 (Koncz, *Op. cit.*, pp. 337—338).

împărțire administrativă a Transilvaniei pentru a se putea percepe mai ușor impozitul.⁵⁰ Cu siguranță că principele a arătat scrisoarea, sau a vorbit despre ea, șefului nemijlocit al lui Szalárdi, lui Mihail Teleki, căruia nu i-a plăcut zelul subalternului său.

În ianuarie 1666 neînțelegerea se manifestă deschis în corespondența dintre Szalárdi și Teleki deoarece se pare că cronicarul a comis o greșeală destul de gravă: a plătit garda militară a Clujului din banii ce se cuveneau gărzii din Șimleu.

Prezența gărzilor germane în unele cetăți de margine din Nord-Vestul Transilvaniei era o problemă pentru principat. Ele se aflau aici încă din timpul guvernării lui Basta și în cadrul tratativilor dintre M. Teleki și trimișii împăratului de la Viena (1664—1665), chestiunea retragerii lor din Transilvania a fost unul din punctele care au dus la eșecul tratativilor. Din cauza neachitării soldei, la sfârșitul anului 1663, garda germană din Săcuieni s-a răsculat. Exemplul ei a fost urmat, se pare din motive similare, de gărzile din Cluj. S-au înregistrat astfel de mișcări la Gherla și Beclean.⁵¹ Este deci lesne de înțeles de ce M. Teleki s-a alarmat la aflarea celor întâmplate. Acesta poruncește lui Szalárdi să facă îndată rost de bani și să plătească garda din Șimleu care-și cerea drepturile. Foarte aspru, el ordonă: „Iar după asta, în problema plății să te ții de conținutul articolelor și să nu plătești banii acolo unde nu s-a poruncit.”⁵² Scrisoarea din 30 ian. 1666 are la început o „inclusa”, un fragment al scrisorii lui Teleki către Szalárdi pe marginea căruia cronicarul face câteva adnotații. Conținutul scrisorii permite să ne dăm seama de motivul răcirii relațiilor între Szalárdi și Teleki.

În răspunsul său, cronicarul se plînge de greutățile slujbei sale, de faptul că întâmpină greutăți mai ales în strîngerea impozitului, că amenințările nu i se cuvin lui. În post-scriptumul scrisorii invocă faptul că pe principele Gheorghe Rákóczi I l-a servit cu credință și cinste atîta vreme, iar în această slujbă „desigur din cauza inimicus infor-matorului... am fost aproape amenințat cu spînzurătoarea.”⁵³

Însuși fișpanul comitatului Cluj, Ștefan Ebeni, intervine pe lângă principe în favoarea cronicarului aflat în încurcătură scriindu-i că acesta a plătit „din porunca domnilor comisari gărzile Clujului” și că nu merită a se plăti gărzile din Șimleu deoarece acestea nu pot să păzească Transilvania ci doar Sălajul.”⁵⁴

Cu aceasta conflictul este închis, nu mai găsim vorbindu-se despre el. La 26 febr. 1666, dieta Transilvaniei care s-a adunat la Făgă-

⁵⁰ Scrisoarea lui Szalárdi către M. Apafi, 8 noiembrie 1665 (Kemény, *Op. cit.*, pp. 240—243).

⁵¹ Gergely, *Op. cit.*, pp. III—IV.

⁵² Scrisoarea lui M. Teleki către Szalárdi, 23 ian. 1666 (Koncz, *Op. cit.*, pp. 337—338).

⁵³ Idem, *Ibidem*, pp. 335—338.

⁵⁴ Scrisoarea lui Ștefan Ebeni către M. Apafi (Kemény, *Ibid.*, pp. 243—244).

raș, hotăra în art. IX al legii promulgate de ea: „Voind și prin aceasta să facem un bine sărăcimii din teritoriile supuse (hódoltság) și cu atât mai mult perceptorilor parțiali; de aceea, în Partium, în comitatele Cluj, Dăbica, Solnocul din Lăuntru, în părțile lor cucerite, numim pe fiul nostru, onorabilul Ioan Szalárdi să primească toate dările în bani și alte venituri ca perceptor general, să strângă acele venituri și să le distribuie acolo unde i se va porunci.”⁵⁵

În scrisoarea din 16 aprilie 1666, Szalárdi îi amintește lui Teleki că i-a promis editarea cronicii „numai să se mai domolească mizeria bietei țări.” „Numai că văzînd, Doamne, că foarte încet se domolește, tot aștept, aștept de la Domnia ta, doamne, o hotărîre categorică.” Cronicarul arată că în chestiunea publicării cronicii el are un singur „Aemulus și punător de piedici” și prin aceasta se referă la contemporanul său Ioan Bethlen.⁵⁶

Situația sa materială nu se îmbunătățește, o duce greu, la fel sănătatea sa e foarte șubrezită „...toată iarna am fost bolnav...” îi mărturisește lui Teleki.⁵⁷ Slujba pe care o îndeplinește e prea grea pentru bolnavul cronicar. La sfîrșitul lui iulie 1666 se plînge principelui Apafi că au venit la el nemții din Șimleu (e vorba de garnizoana germană de aici), cerîndu-i două lefuri și nu are din ce să-i plătească. Semnează „a înălțimii tale sărman, preaplecăt, nevrednic adept și *schilodită slugă*” (sublinierea noastră — n.n.).

Boala de picioare pe care o avea încă în 1660, la asediul Oradiei, pusese stăpînire pe el. La sfîrșitul lui iulie al aceluiaș an se păstrează ultima scrisoare a lui Szalárdi către Teleki.⁵⁸

Din post-scriptumul acestei scrisori rezultă că ar fi intervenit o nouă neînțelegere între cronicar și M. Teleki. Motivul pare a fi faptul că Szalárdi a trimis o scrisoare de dojană în care apela la exemple biblice. Această scrisoare a iritat probabil pe Teleki. Szalárdi se scuză invocînd sentimentul de dragoste părintească cu care i-a scris scrisoarea. El arată că asemenea scrisori a mai scris și bătrînului principe Rákóczi și acesta nu s-a supărat, ba chiar i-a mulțumit. Totuși motivul pare a fi mult mai serios din moment ce cronicarul se plînge: „Cu toate acestea continuă, așa văd, domnia ta să-și urmărească răzbunarea nu numai prin piedici personale, se străduiește (chiar) să pricinuiască pagube: ci și în general nici un fel de corespondență să nu țină cu mine și la patru—cinci scrisori de-ale mele despre lucruri obișnuite nescrînd și nedînd nici un fel de răspuns”. În aceeași zi mai scrie o scrisoare Anei Bornemissa, intervenind pe lîngă principesă în favoa-

⁵⁵ *Mon. Com. Reg. Trans.*, XIV, p. 194; vezi și la Kemény, *Ibidem*, pp. 244—245.

⁵⁶ Koncz, *Ibid.*, pp. 339—340.

⁵⁷ Szilágyi S., *Szalárdi János...*, p. 260.

⁵⁸ Koncz, *Ibid.*, pp. 342—343.

rea plîngerii adresate de el în numele mai multor nobili către principe, cerîndu-i să se mai intereseze de „soarta umililor săi supuși.”⁵⁹

Sînt ultimele scrisori scrise de cronicar deoarece la 27 sept. 1666, art. III al hotărîrii dietei Transilvaniei ținută la Alba-Iulia prevede: „În locul răposatului Ioan Szalárdi am dispus ca meșter plătitor (casier — n.n.), perceptor și capelan pe compatriotul nostru Ștefan Virginias.”⁶⁰

Moartea cronicarului a survenit deci între 24 iulie și 27 septembrie 1666. În registrele breslei croitorilor din Cluj, în notele despre cei înmormîntați de către breaslă se află notat: „1666. Die 5. Augusti de la înmormîntarea jupînului Ioan Szalárdi am perceput fl. 2. den. 50.”⁶¹ Cronicarul a murit deci în primele zile ale lui august și această dată corespunde intervalului de circa două luni în care cu siguranță a murit Szalárdi. El era atît de sărac încît a trebuit să fie înmormîntat de breasla croitorilor din Cluj care, probabil, avea și fonduri pentru ajutoarea săracilor.

Astfel înceta din viață la 1666, în adîncă mizerie, unul din cei mai reprezentativi cronicari din prima jumătate a secolului al XVII-lea. A fost înmormîntat la Cluj. S-a crezut multă vreme că Szalárdi și-a petrecut ultimele zile la Făgăraș și a fost înmormîntat acolo. Aceasta deoarece pe la mijlocul secolului trecut istoricul Sigismund Kemény publica un epitaf în limba latină comunicat lui, în 1834, de vicecăpitanul Țării Făgărașului, Gheorghe Boer din Berivoiul Mare, copiat de acesta după piatra funerară existentă încă pe atunci în cimitirul din Făgăraș. Aceste versuri⁶² ne informează că istoricul Szalárdi a murit în vîrstă de 65 de ani, în anul 1666 și că rămășițele lui pămîntești zac în cimitirul din Făgăraș după ce, plecînd din Cluj, a sosit aici.

Dacă am da crezare acestei inscripții, ar însemna să admitem că, puțin timp înainte de moarte, (la 24 iulie, ultima sa scrisoare e adresată din Cluj), cronicarul s-a dus la Făgăraș sau că, cel puțin la moartea sa, a cerut să fie îngropat acolo. Este interesant și faptul că ultima dată din viața lui este legată de o scrisoare adresată Anei Bornemissa

⁵⁹ Idem, *Ibidem*, pp. 341—342.

⁶⁰ Kemény, *Op. cit.*, p. 246.

⁶¹ Herepei, *Szalárdi János halála ideje...*, p. 294.

⁶² Iată epitaful publicat de Kemény, apud Horváth D., *Op. cit.*, p. 103:

Hacce Szalardius est tumulatus in arboris umbra
Natus in Ungaria, ossa tenet Fogaras.
Sexuaginta et sextus sexcentissimus annus
Claudia dum absens fecerat iter in hac
Urbe senex rapuit mors invida non sine morbo,
Quem tumulo pressum hicce iacere vides.
Vir pius atque sollers doctus secreta tueri,
Scripsit et Historias Hungara lingua suas
Sexies ipse decem vixit iam quinque per acros
Nunc quies ipsi data. Laus moritura non est.

Nu crede în autenticitatea epitafului nici Herepei, *Op. cit.*, p. 294.

care în acest timp era stăpîna domeniului Făgăraș. Epitaful publicat de Sigismund Kemény a fost pentru unii din istoricii care s-au ocupat de biografia lui Szalárdi, singurul reper pe baza căruia au putut stabili anul nașterii ca fiind 1601. Epitaful îl prezintă pe cronicar ca pe unul ce avea 65 de ani atunci cînd a fost înmormîntat. Știindu-se că a murit în 1666, ei au scăzut din această dată 65 de ani, obținînd anul nașterii cronicarului ca fiind cel amintit. Ei se întrebau însă de ce cronicarul afirma că în 1634 abia începuse „a-i miji mustața”, cînd, după calculele lor, Szalárdi avea deja 33 de ani și de ce la 64 de ani vorbește de un copil „nevîrstnic” (neveletlen gyermek)? Majoritatea istoricilor au evitat răspunsul la această întrebare, unii lăsînd explicația pe seama maturizării tîrzii a cronicarului.⁶³

Întru-cît foarte rar se întîmpla în evul mediu în Transilvania, ca o persoană care nu era de rang și de neam să fie înhumată la sute de leghe de locul unde a decedat, cu siguranță că trebuie să dăm crezare informației din registrul breslei croitorilor: în acest fel lucrurile se schimbă și nu ni se va pare inexplicabil de ce în 1634 cronicarului abia îi mijeja mustața, de ce în 1665 avea un copil „nevîrstnic”⁶⁴ și, în sfîrșit, cade ipoteza plecării neașteptate a cronicarului bolnav de la Cluj la Făgăraș cu puțin timp înainte de moarte.

Dacă acceptăm că principele Gheorghe Rákóczi I l-a luat pe Ioan Szalárdi la curtea sa pe cînd avea circa 17 ani, atunci moartea a survenit la vîrsta aproximativă de 49 de ani iar anul nașterii este circa 1617. Bine înțeles toate acestea sînt doar niște supoziții care însă ne par mai apropiate de adevăr decît acceptarea anului 1601 ca an al nașterii cronicarului.

Astfel, bolnav, neputînd face față slujbelor multe pe care le avea, cronicarul a murit în pragul vîrstei de 50 de ani.

Întreaga viață a lui Ioan Szalárdi poartă amprenta frămîntărilor unei perioade zbuciumate, plină de privațiuni care oglindește „interesul” mai marilor epocii pentru cultură, din ea se degajă întreaga atmosferă frămîntată a principatului Transilvaniei care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea intra într-o nouă perioadă. „Este perioada cînd marea nobilime a reușit să acapareze cu totul guvernarea, reducînd autoritatea princiară la simplul rol de executantă a voinței sale. Situația era cu atît mai gravă, cu cît în această vreme își mă-

⁶³ Horváth D., *Op. cit.*, nota din subsolul p. 94; Kemény, *Op. cit.*, p. 235, se îndoiește că anul nașterii ar fi 1601; Herepei, *Op. cit.*, p. 294, afirmă că „autenticitatea epitafului a căzut...”; Koncz, *Op. cit.*, p. 84, consideră chiar că Szalárdi „s-a maturizat tîrziu”.

⁶⁴ Scrisoarea lui Szalárdi către M. Teleki, 24 apr. 1665 (Koncz, *Ibidem*, pp. 219—221).

surau puterile, cu scopuri cotropitoare, cele două state dornice de cuceriri: imperiul otoman și cel habsburgic."⁶⁵

Această neliniște transpare din întreaga cronică, din corespondența, din viața lui Ioan Szalárdi.

CONTRIBUTION A LA BIOGRAPHIE DU CHRONIQUEUR DE BIHOR IOAN SZALÁRDI (cca. 1617—1666)

Résumé

Ioan Szalárdi est l'un des plus représentatifs chroniqueurs de Transylvanie du XVIIe siècle. Sa chronique est une source importante pour le règne de Gabriel Bethlen (1613—1629) et de Gheorghe Rákóczi I (1630—1648), dûe à la fonction de Szalárdi à la cour de celui dernier: archiviste et secrétaire.

On connaît assez peu sur sa vie: nous en savons de sa correspondance (spécialement avec Mihail Teleki, le conseiller du prince Apafi) et de ce qu'il raconte lui-même, très modestement dans sa chronique.

Ioan Szalárdi est né vers 1617 à Sălard (le département de Bihor). On ne sait rien sur son origine et sur ses études. En 1634 il vient à la cour de Gheorghe Rákóczi I ou il reste jusqu'à 1648, lorsque le prince meurt. Le fils de celui-ci, Gheorghe Rákóczi II, renonce aux services de Szalárdi qui se retire à Oradea, en devenant archiviste ici. En 1660, il a un rôle important dans la défense de la ville assiégée par les Turcs et après la chute de la ville il se réfugie à Debrețin, ensuite de 1664, à Cluj. Il connaît la misère, la maladie, il est oublié par tout le monde. Il va chez Mihail Teleki pour le prier d'intervenir en sa faveur et aussi pour les nobles d'Oradea qui ont été chassés par les Turcs. Sa correspondance offre la possibilité de connaître mieux la conception du chroniqueur: la haine infinie envers les Turcs et sa résignation devant leur expansion.

Sa santé, la fonction qu'il a reçue (précepteur des impôts militaires) ont des conséquences négatives; en 1666 nous avons des preuves sûres qu'il est mort et a été enterré à Cluj.

Toute sa vie se confond à l'histoire agitée du principat de Transylvanie dans la première moitié du XVIIe siècle.

⁶⁵ *Istoria României*, vol. III., (tratat) p. 220.